

Eendenkooi, Kooiker en Kooikerhondje

Er zijn van die typisch Nederlandse beroepen die onverbrekelijk deel uitmaken van ons cultuur- en erfgoed: stoelenmatter, turfsteker, waterstoker of lantaarnopsteker. Zo'n beroep is ook dat van de kooiker in de eendenkooi, die wordt geassisteerd door zijn rechterhand, het Kooikerhondje...

TEKST EN AFBEELDINGEN: RIA HÖRTER

Een eendenkooi is een vernuftige vanginrichting, waarvan de geschiedenis teruggaat tot ver in de zestiende eeuw. Een vorm van vangen vogeljacht, die waarschijnlijk in Nederland is bedacht en nu nog maar op enkele andere plaatsen in de we-

reld is te zien. Het is een uniek samenspel tussen tamme staleenden, een kooiker en een hondje.

ERKENDE VANGINRICHTING

Deze vorm van vangjacht heeft ruim vier eeuwen geschiedenis achter de

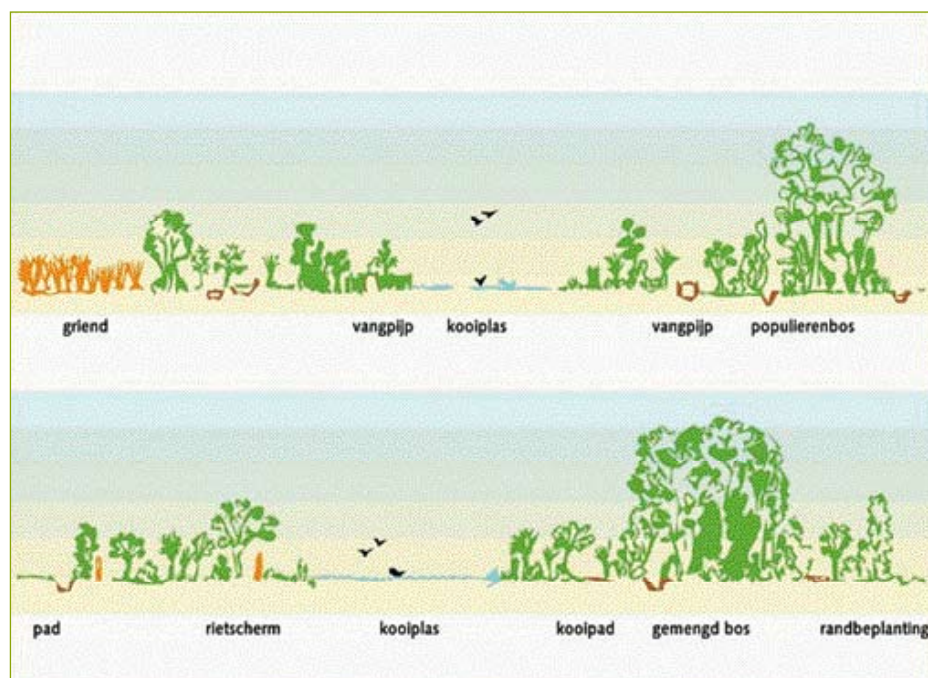
rug en het behoud ervan is van groot landschappelijk én historisch belang. Een kooiker jaagt zonder wapens; hij zet de natuur in om de buit binnen te halen. Vroeger voor de (bij) verdiensten, nu ook om een wetenschappelijke bijdrage te leveren aan het vogeltrekonderzoek. De juiste omschrijving van een eendenkooi is *een bij de wet erkende en geregistreerde vanginrichting voor in het wild levende eendachtigen.*

SIMPELE FUIK

Men gaat er van uit dat het vangen van eenden in een eendenkooi is voorafgegaan door het plaatsen van een simpele fuik in laag water, doodlopende waterarmen of moerassig gebied. Vanuit die fuik met drijvers ontwikkelt zich de eendenkooi.

In Nederland worden al heel vroeg 'placaeten' uitgevaardigd tegen wat men een 'afkeurenswaardige vangwijze' vindt. Dit omdat jonge en oudere eenden – laatstgenoemde vooral in de ruiperiode – in de netten worden gedreven; beide beschikken dan immers over weinig vliegvermogen.

Eén van de eerste vermeldingen van een kooi, vinden we op een plakkaat uit december 1550, genoemd in het boek *Domeynen van Hollandt*, door mr. Pieter de Bort (1702). In deel 20, *Van Jacht ende Vogelerijen*, staat de tekst van dit plakkaat: *Het vergunnen van vogelerije ende Vogelkoyen te mogen opstellen, komt mede bij ons den Prince van den Lande alleen toe.* Waaruit meteen blijkt dat ook de simpele eendenjacht destijds al door het hoogste gezag wordt gecontroleerd.

• Dwarsdoorsnede van een eendenkooi van www.eendenkooi.net

- 'Doktersbezoek', een schilderij van Jan Steen (circa 1626-1679). Verbeeld wordt dat de dame 'minnepijn' heeft, hetgeen te zien is aan de kleine Cupido op de kast. Ons gaat het om het kleine rood-witte, spioenachtige hondje, waarin heel duidelijk de voorloper van het hedendaagse Kooikerhondje is te herkennen.

ondiepe, rechthoekige poel, plas of wiel – natuurlijk of gegraven – gebogen 'armen' aanbrengt. Dat zijn sloten – vangpijpen of vangarmen genoemd – die vanuit de kooiplas in een bocht landinwaarts lopen. Deze vangpijpen worden steeds smaller en ondieper en lopen tenslotte dood. Over deze sloten worden netten of gaas gespannen, maar ook wilgentakken worden gebruikt. Om de kooiker de gelegenheid te geven zich te verbergen, is een kooiplas omringd door rietschermen van circa twee meter hoog, met spleetjes of gaatjes erin om de vangpijp in de gaten te kunnen houden. Eenden die landen in de kooiplas, die vaak omringd is door bomen of bosschages, kunnen door de bocht in de vangpijp niet zien dat ze een sloot in zwemmen die overgaat in land.

Aan het einde van de vangpijp moeten de eenden gepakt worden. Dat gebeurt in een (jaag)korf – veelal gemaakt van gevlochten wilgentenen – waarin de eenden als in een soort valkuil terecht komen. De auteur J.H. Dam beschrijft, geheel in de stijl van zijn tijd (1953), hoe de eenden in de korf aan hun einde komen: *De kooiker kan hen hier zonder veel moeite of geraas uitpakken en de structuur van hun halswervelkolom zodanig veranderen, dat de dood er op volgt!*

De waarschijnlijk oudste verhandeling over eendenkooien is te vinden in het werk van dr. A.E.H. Swaen, *Jacht-Bedrijff*, naar een handschrift in de Koninklijke Bibliotheek (1635). Regelzucht is van alle eeuwen, want dit handschrift meldt dat *die een vogelkoy binnen Maes en Zijpe wil stellen moet acht mergen eygen landts hebben*, maar daarmee is men er nog niet, want er zijn ook nog *drij Kerkgeboden oft attestatiën nodig... en ...dat geen schade in haere landen can doen*. Een milieu effect rapportage avant la lettre.

En ook de baljuw, de leenmannen, de rekenkamer en de houtvester moeten hun licht over de 'vogelkoy' laten schijnen.

VANGPIJP, KOOIPLAS, JAAGKORF

Na het gebruik van fuiken worden aan de oevers van plassen en andere kleinere watergebieden permanente vangpijpen aangelegd. De kunst is om de eenden in die pijpen te lokken, want van er in drijven kan geen sprake zijn. De eendenkooi krijgt zijn huidige vorm als men rondom een

'AFPALINGSRECHT'

Bovenstaande beschrijving gaat niet op voor alle eendenkooien. Er zijn veel variaties op dit voorbeeld. Niet elke eendenkooi is bijvoorbeeld uitgerust met een bos (kooibos) of een hut (kooihut of kooihuis). In het kooihuis kan de kooiker – de beheerder van de plas en de eendenkooi – bij slecht weer schuilen en er zijn gereedschappen in opbergen. Ook zijn er eendenkooien met meer dan één plas of met een afwijkende, dus niet geheel rechthoekige vorm.

Stilte en rust rondom de kooiplas zijn een must; een begroeiing met bomen, waterplanten, struiken, riet of het gebruik van rietschermen moeten die rust garanderen.

Stilte en rust worden in vroeger tijden geregeld door het zogenoemde 'afpalingsrecht' (van circa 500 tot 1.500 meter, wat varieert van kooi tot kooi). Dit recht regelt dat er geen activiteiten in de buurt van de eendenkooi (jagen!) zijn toegestaan die een-

den kunnen verstoren of weggagen. Opvallend bij een eendenkooi is dat de termen die worden gebruikt van provincie tot provincie, van streek tot streek, verschillen. Zo noemt men de vangpijp in Noord-Brabant een keel, in Friesland een hoerde en in Overijssel een hutte. Ook de (jaag)korf kent verschillende benamingen: val, vanghokje, kroepe of gloepe.

Of men nu voor of tegen de jacht is, het staat als een paal boven water dat eendenkooien in Nederland hebben gezorgd – en dat nog steeds doen – voor kleine natuurreservaatjes in het landschap.

LOKSTAL EN VLIEGSTAL

Eenden die, na een poosje elders te hebben vertoefd, elk jaar – meestal in

juni – naar de kooiplas terugkeren en daar gedurende de dag blijven, vormen voor de kooiker de 'vaste bezetting' – de vliegstal.

Daarnaast maakt de kooiker gebruik van een aantal gewiekte lokeenden – de lokstal. Beide groepen spelen een rol bij de vangmethode. De lokeenden kennen de kooiker; hij voert ze, ook in de vangpijpen. Soms komen ze zelfs op de tonen van een lokfluitje aan zwemmen. Deze eenden broeden vaak op de oevers van de kooiplas. De eenden uit de vliegstal ontmoeten wilde soortgenoten op de plaatsen waar ze foerageren en die wilde soortgenoten vormen de buit voor de kooiker. Samen met de tamme eenden landen de wilde eenden op de kooiplas en – aangemoedigd door lokeenden –

Nieko Jongentius

- Kooiker Hans Zantinge met zijn Kooikerhondje Geertje in de eendenkooi. Door de bocht in de vangarm kunnen de eenden niet zien waar ze naar toe zwemmen.

zwemmen ze, nietsvermoedend, in de richting van de vangpijp.

De wind speelt een grote rol bij het vangen van wilde eenden. Eenden vliegen altijd op in de richting van de wind, dus moet de kooiker vooraf bepalen welke vangpijp hij zal gaan gebruiken.

Draait de wind, dan kiest hij voor een andere vangpijp; zo hebben de eenden geen schijn van kans.

KOOIKERHONDJE

De kooiker dirigeert zijn hondje naar de ingang van de vangpijp en om zichzelf niet door lichaamsgeur te verraden, heeft hij een stukje rokende turf bij zich.

De lokeenden – die het spel zo goed kennen – zwemmen in de 'voerroute' door de vangpijp, gevolgd door de nieuwe, wilde gasten. Zowel de vlieg-stal als de lokstal kennen het rood-witte beestje dat voor en achter de rietmatten heen en weer loopt, maar de nieuwelingen weten niet dat die viervoeter, met die witte pluimstaart, ook een soort lokvogel is. Als ze dat bemerken, is het al te laat en wanneer ze proberen op te vliegen – altijd in de richting van de wind – vliegen ze alleen maar dieper de vangpijp in, op weg naar de korf.

Al eeuwenlang worden er hondjes door de kooikers gebruikt en hun taak staat omschreven in het genoemde handschrift *Jacht-Bedrijff* uit 1635: *Van de Koy-hondtjens. Werden geleert en bedreven om langhs 't water binnen de Rietheijnningen om te loopen, daer dese wilde vogelen uijt nieuwsgierigheijt nae to schieten. En de tamme Enden om dat den Koijman haer dan wat kennipsaet voorwerpt daer dese op gewent zijn en d'andere derwaerts doen volgen en tot voor de pypen mede locken.*

Niet voorstaan, niet opstoten, niet apporteren of achtervolgen. Nee, een jachthondje als lokvogel en kleine paniekzaaier.

• De eendenkooi in Achersloot. De rietschermen langs de vangarm zijn hier goed te zien.

'BONT VAN COLEUR'

Niet alleen rood-witte (kooiker) hondjes worden vanaf de vroegste tijden gebruikt; het is bekend dat ook witte Keeshondjes worden ingezet. Daarbij wordt ingespeeld op het natuurlijke gedrag van eenden, die heel nieuwsgierig zijn. Zelfs eenden in een vijver zwemmen mee met een hondje dat langs de kant loopt. Behalve in het *Jacht-Bedrijff*, wordt het hondje van de kooiker al eerder beschreven in de *Wilde Eenden-Jacht ofte Beschrijvinge van de Hollandtse Vogelkoyen* (1622).

Daarin lezen we: *Dees beestgens sijn dan best als sy van stal een parich, Van grootheyt middelbaer, bont van couleur en hayrich.*

Behalve 'bont van couleur en hayrich', moet een kooikerhondje ook rustig zijn en op een handgebaar van de kooiker reageren. Blaffen is uit den boze en zelf op de eenden gaan jagen mag al helemaal niet.

SPIOEN UIT SPANJE

De geschiedenis van het Kooikerhondje is al op veel plekken verteld

• De eendekooi Bakkerswaal bij Lekkerkerk, gezien vanuit Google Earth.

Eva-Maria Krämer

• Het Kooikerhondje, de onmisbare hulp van een kooiker.

en ook in de boeken *De Nederlandse Hondenrassen* en *De Nederlandse Rassen* wordt uitgebreid aandacht aan het rood-witte hondje besteed. De vroegste geschiedenis van het ras – hoogstwaarschijnlijk afstammend van de Spioenen uit Spanje – is zelfs in afbeeldingen te volgen. Diverse Hollandse meesters hebben op hun schilderijen rood-witte, spioenachtige hondjes geschilderd, niet in een eendekooi, maar bij huiselijke taferelen. Ondanks die populariteit lijkt het ras rond 1900 vrijwel te zijn uitgestorven. De teloorgang van dit intelligente en lichtvoetige werkhondje heeft ook te maken met het succesievelijk verdwijnen van de eendekooien. De rest van de geschiedenis is vrij bekend: In de late jaren dertig van de vorige eeuw neemt Baroness M.C.S. van Hardenbroek van Ammerstol het voortouw bij het terugfokken van het Kooikerhondje. Haar manier om overgebleven 'types Kooikerhondje' te vinden, kan op z'n minst origineel worden genoemd. Zij schakelt een marskramer in – die reizen immers op het platteland en langs boerderijen – en zo komt ze in het bezit van het teefje 'Tommie'.

Na jaren van hard werken in een terugfokprogramma wordt het ras in 1966 voorlopig erkend, in 1971 gevolgd door een definitieve erkenning. Het oude ras, de eendekooi en de rasvereniging vinden elkaar in de Eendekooi Stichting bij de zogenaamde Stimuleringsregeling. Beide organisaties stellen meer dan tweehonderd euro beschikbaar als de kooiker van een geregistreerde eendekooi een Kooikerhondje wil aanschaffen ten behoeve van het kooibedrijf.

DE KOOIKER

Een kooiker is zeer nauw verbonden met de natuur en gewend om in alle rust en stilte te werken. Zijn dagschema is volledig aangepast aan de gedragingen van wilde eenden, broedseizoen of vangseizoen. Elk jaar op 15 augustus gaat de jacht open en dan is er voldoende werk aan de winkel. Maar ook in de andere maanden van het jaar is er altijd wat te doen in een eendekooi: reparaties, snoeien, rietschermen vervangen, vangpijpen uitbaggeren, beschoeiingen controleren of het kooihuisje schilderen. In 2005 zijn er tien kooien waar gevangen eenden worden geringd,

met de bijbehorende administratie. Tegenwoordig zijn de kooikers georganiseerd in de in 1929 opgerichte Nederlandse Kooikersvereniging. Tienduizenden mensen in Nederland dragen de achternaam (van der) Kooi, (van der) Kooij, Kooiker, Kooiman of variaties erop. Dat kan ook bijna niet anders, want eind zestiende, begin zeventiende eeuw zijn er meer dan duizend eendekooien in ons land.

EENDENKOOIEN TOEN EN NU

Het droogmalen van polders en een beter waterbeheer doen het aantal eendekooien sterk verminderen. Ook de dichte bebouwing, waardoor stilte en rust onder druk komen te staan, is een oorzaak van het verdwijnen van veel eendekooien. Er zijn in Nederland 3.000 locaties bekend waar een eendekooi heeft gelegen; de meeste worden in de zeventiende eeuw aangelegd. Behalve de jachtfunctie is een eendekooi dan ook een statussymbool van de eigenaar. Zijn er in 1813 nog 264 geregistreerde eendekooien, dit aantal bedraagt vandaag de dag nog maar 118. Meer dan de helft is in handen van natuurbeschermingsorganisaties; de rest is in

Encore Editions

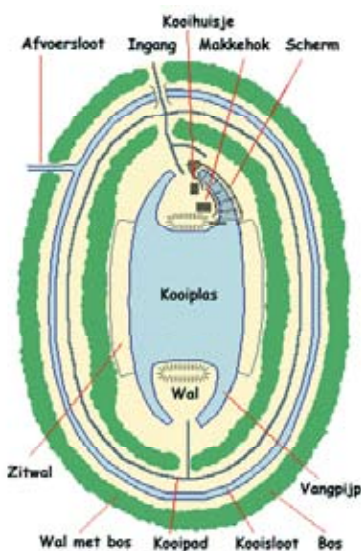
• 'Setting Out the Decoys', waterverf schilderij van Ogden Pleissner (1905-1983).

particulier bezit. Friesland gaat nu aan kop met 28 eendenkooien, Gelderland heeft er 24, Zuid-Holland 18 en Groningen maar 2 (in de negentiende eeuw 51!). Merkwaardig genoeg ligt de oudste eendenkooi van Nederland middenin Den Haag: de Zuiderparkkooi uit de zestiende eeuw. In de Flora- en Faunawet zijn eendenkooien opgenomen als een wettelijk erkende vanginrichting voor in het wild levende eenden. Ook de vangperiode, de te vangen soorten en de eisen die aan een eendenkooi worden gesteld, zijn in bovengenoemde wet geregeld. Er wordt onderscheid gemaakt tussen een zomerkooi en een winterkooi. Eerstgenoemde haalt vóór 1 november de meeste eenden binnen; bij een win-

terkooi is dat na die datum het geval. In de late jaren negentig zijn er in het najaar/winter seizoen 1.500.000 wilde eenden. Ruim 300.000 worden afgeschoten tijdens de jacht en bijna 17.000 worden gevangen in eendenkooien. Een aantal daarvan wordt geringd en los gelaten; een kleiner aantal vindt zijn weg naar de poelier of het restaurant. Ook buiten Nederland is de eendenkooi bekend; al in 1280 worden er in Engeland rechten verleend voor het stichten ervan. In 1665 bouwt de Nederlander Sydrach Hilcus een eendenkooi voor koning Charles II van Engeland; decoy is dan ook de Engelse uitspraak van 'de kooi'. Ook op de Duitse Waddeneilanden, in de polders van Oost-Vlaanderen en op

• Behalve een 'werktuig' bij de eendenjacht, is de houten lokeend ook een siervoorwerp geworden. Antieke lokeenden zijn zeer prijzig.

• De inrichting van de eendenkooi op Schiermonnikoog.

het Deense eiland Fanø zijn eendenkooien niet onbekend.

UITDRUKKINGEN EN WOORDEN

'De pijp uitgaan', 'Achter de schermen werken' en 'Een vreemde eend in de bijt' zijn drie Nederlandse uitdrukkingen die hun ontstaan te danken hebben aan het kooibedrijf. Daarnaast heeft dit oude cultuurgood de Nederlandse taal verrijkt met tientallen woorden als 'vangarm', 'spartelkorf', 'loergat' en 'blindscherm'. Na het lezen van het vorenstaande, kunt u de betekenis van deze woorden raden. Meer informatie vindt u onder meer op de websites: www.eendenkooi.net, www.krimpenerwaard.org en op de site: www.kooikerhondje.nl. ◀

